

KRYSTYNA GAŚIOREK

Komunikatywność tekstu podręczników a rozwój słownictwa | dzieci w szkole

Niniejszy artykuł jest próbą poszukiwania odpowiedzi na pytanie, czy i w jakim stopniu rozwija się system słownikowy dziecka w szkole. Oceny stopnia rozwoju języka uczniów dokonano opierając się na metodach językoznawstwa statystycznego. W celu określenia, w jakim stopniu rozwój języka w podręcznikach pozostaje do języka mówionego i pisanego, obliczono w takich samych interwałach wskaźnik komunikatywności /czytelności/ tekstów w podręcznikach szkolnych klas I, IV, VIII i w wypowiedziach pisemnych. Uzyskane dane dla próby języka pisanego porównano z danymi przytoczonymi przez M. Zarębinę² dla języka mówionego rozpatrywanego w dwu wersjach: swobodnej /pozaszkolnej/ i szkolnej /lekcyjnej/. Wybór klas I, IV i VIII był celowy - w ten sposób uzyskano dane dla początku, środka i zakończenia nauki szkolnej, a tym samym udało się określić prawdopodobny rozwój słownictwa w szkole podstawowej. Ze względu na ograniczone ramy tego artykułu nie można przedstawić całości zebranego materiału ani pod względem problemowym, ani egzemplifikacyjnym.

Do obliczenia wskaźników komunikatywności /czytelności/ zastosowano wzór C.H. Björnssona, łączący w sobie cechy fonologiczne, leksykalne i składniowe. Przytoczony przez B.Si-

gurda³ w książce "Struktura języka" tzw. indeks czytelności, komunikatywności tekstu, stosowany do oceny stopnia zrozumiałości szwedzkich podręczników szkolnych i jego skala służyć tu będzie jako wzór do porównywania uzyskanych wyników skomplikowania struktury gramatycznej języka podręczników i języka uczniów.

Wzór ma postać: $I = L_m + L_o$.

gdzie:

I oznacza indeks /wskaznik/ czytelności, komunikatywności tekstu,

L_m to średnia liczba wyrazów w zdaniu, czyli przeciętna długość zdania zarówno pojedynczego jak i złożonego /od kropki do kropki/, obliczona na podstawie próby losowej zawierającej 200 zdań. Długość zdania może być traktowana jako miernik rozbudowy składniowej.

L_o to liczba wyrazów dłuższych ponad przeciętność. Dla tekstu szwedzkiego za wyrazy dłuższe ponad przeciętność uznano dłuższe niż sześcioliterowe, a ponieważ język szwedzki charakteryzuje się na ogół krótkimi wyrazami i w dodatku nie ma fleksyjnych końcówek imiennych, dla języka polskiego za dłuższy ponad przeciętność uznano wyraz więcej niż ośmioliterowy. Litery odpowiadają w pewnej mierze fonemom, mierzenie długości wyrazów jest w jakimś stopniu miernikiem skomplikowania struktury fonemowej wyrazów, a także struktury słowotwórczej. L_o oblicza się z próby losowej obejmującej 2000 wyrazów w 200 zdaniach, ale podaje średnią na każde 100 wyrazów⁴.

Opierając się na powyższym wzorze, obliczono wskaźnik komunikatywności tekstów we wszystkich podręcznikach szkolnych klas pierwszej, czwartej i ósmej /por. Tabela 1/.

Widzimy, że wskaźnik czytelności polskich podręczników szkolnych dla uczniów klas I, IV, VIII nie odbiega zbyt od podobnego dla podręczników szwedzkich - stan ten wskazywałby na dostosowanie naszych podręczników do zdolności per-

Tabela 1

Wskaźnik komunikatywności szwedzkich i polskich podręczników

Klasa	Skala B. Sigurda	Wskaźnik czytelności polskich podręczników szkolnych
I	18	18,7
II	22	-
III	26	-
IV	29	27,34
V	31	-
VI	33	-
VII	35	-
VIII	37	38,51

cepcyjnych odbiorców. Ponieważ jest on średnią arytmetyczną dla wszystkich podręczników danej klasy, interesujące będą dane prowadzące do jej uzyskania.

Klasa I, ucząca się według programu szkoły dziesięcioletniej, ma komplet podręczników składający się z 6 książek. Indeks czytelności podręczników tej klasy ukazuje tabela 2.

Tabela 2

Wskaźnik komunikatywności podręczników dla klasy I

Klasa I	I według B. Sigurda = 18 I polskich podręczników = 18,7			
	L_m		L_o	I
Elementarz	1152 : 200 = 5,76	+	88 : 20 = 4,4	10,16
Matematyka	1269 : 200 = 6,35	+	203 : 20 = 10,15	16,5
W szkole i na wak.	1637 : 200 = 8,19	+	181 : 20 = 9,1	17,29
Umiemy czytać	1663 : 200 = 8,32	+	211 : 20 = 10,55	18,87
Ćw. elementarz.				
II	1578 : 200 = 7,89	+	324 : 20 = 16,2	24,09
Środ. społ. przyrod.	1246 : 200 = 6,23	+	376 : 20 = 18,8	25,03

Wskaźnik czytelności /komunikatywności/ daje możliwość oceny przydatności podręczników i winien utrzymywać się na podobnym poziomie w danej klasie, tzn. w klasie pierwszej na poziomie 18. Tylko trzy książki spełniają ten warunek /"Matematyka", "W szkole i na wakacjach", "Umiemy czytać"/. "Elementarz" ma wskaźnik 10, ale jest to zrozumiałe, bo ma on służyć pierwszej nauce czytania i pisania, a więc ma wskaźnik dostosowany do swej roli. Nie można tego odnieść do Ćwiczeń elementarzewych. Teksty pisane. Zeszyt 2" - wskaźnik 24, i podręcznika do nauki przyrody "U nas. Środowisko społeczno-przyrodnicze", którego wskaźnik komunikatywności wynosi 25, co daleko odbiega od przyjętej skali B. Sigurda /różnica wynosi 7 jednostek/, a tym samym od możliwości percepcyjnych siedmiolatka. Średnia długość zdania mierzona ilością wyrazów w zdaniu jest wprawdzie w tym podręczniku najkrótsza /wynosi 6/, ale przeciętna liczba wyrazów o długości przekraczającej 8 liter jest największa, 18,8 na 100 wyrazów tekstu. Sprawia to, że możemy mówić o rosnącym wskaźniku niekomunikatywności.

Oto przykłady zdań z tego podręcznika zawierających wyrazy dłuższe niż ośmioliterowe:

Przejdźcie możecie zasygnalizować podniesieniem ręki. /s.16/

Który z przejazdów kolejowych jest bezpieczniejszy? /s.17/

Utrzymanie czystości wymaga pracy wszystkich domowników /s.26/

Opracujcie plan poznawania swojej miejscowości. /s.41/

Nagromadzenie w jednym zdaniu trzech czy czterech wyrazów o skomplikowanej budowie słowotwórczej i abstrakcyjnym znaczeniu obniża wskaźnik zrozumiałości tekstu tego podręcznika. Wśród 376 wyrazów dłuższych ponad przeciętną 10 to wyrazy dwusylabowe, 136 - trzysylabowe, 194 - czterosylabowe /stanowią one 51,5%/, np. doświadczenie, korzystaniu, miejscowościach, pożywienie, przechodzimy, przedstawionym, urzędzeniach, zaobserwuj, 29 - pięciosylabowe, np. sekretaria-cie, rozpakowuje, zaobserwujcie rozpoznajemy, 7 - sześciosylabowe, np. organizujemy, przygotowujemy, urozmaicone, zasygnalizować.

Inną cechą fonologiczną jest występowanie w wymienionych wyrazach grup spółgłoskowych nagłosowych, śródgłosowych i wygłosowych, np. sprzedawców, strzeżony, sprawdźcie, doświadczenie, miejscowość, obejrzyjcie, pstrykanie, przeszłości, odróżniać, które - przy słabo jeszcze opanowanej w klasie pierwszej technice czytania - również wpływają na obniżenie komunikatywności tego podręcznika.

Analiza słowotwórcza - np. rozwinięte przedrostki i przyrostki, fleksyjna - występowanie np. imiesłówów biernych, form osobowych czasownika w czasie przeszłym, w trybie przypuszczającym oraz analiza semantyczna - duży udział zapożyczeń, np. elektrycznych, historyczne, instytucje, techniczne, i abstraktów, np. czynności, czystości, nieobecności, ostrożność, przyczynę, zastosowaniem, dowodzą również dużej komplikacji, nie sprzyjającej czytelności omawianej książki, Przedstawiona tu analiza ze względu na swą fragmentaryczność wymaga dalszych badań.

Indeks czytelności podręczników dla klasy IV ukazuje tabela 3.

Tabela 3

Wskaźnik komunikatywności podręczników dla klasy IV

Klasa IV	I według B. Śigurda = 29 I polskich podręczników = 27,34		
	L_m		L_o I
Przyroda	1878 : 200 = 9,39	+	297 : 20 = 14,85 24,24
Matematyka	1918 : 200 = 9,59	+	321 : 20 = 16,05 25,64
Opow. z naszej przesz.	1957 : 200 = 9,79	+	318 : 20 = 15,9 25,69
Razem młodzi..	2159 : 200 = 10,80	+	367 : 20 = 18,35 29,15
Nuty, moje nuty	2256 : 200 = 11,28	+	362 : 20 = 18,1 29,38
Geografia	2388 : 200 = 11,94	+	361 : 20 = 18,05 29,99

Badane książki pochodzą z kompletu przeznaczonego dla klasy IV szkoły ośmioletniej. Ukazany w tabeli 3 indeks czytelności nie zawiera tak dużych dysproporcji jak dla klasy I, chociaż trzy książki mają wskaźnik niższy niż według skali B. Sigurda: podręcznik do przyrody i "Opowiadania z naszej przeszłości" do języka polskiego utrzymują się na poziomie klasy trzeciej. Książka do matematyki, chociaż jej indeks jest niski /wynosi 25,64/, nie może być brana pod uwagę, ponieważ badaniami objęto tylko tekst pisany zadań i poleceń, a nie liczb i działań matematycznych występujących w tym podręczniku.

Tabela 4 przedstawia podobne dane dla klasy VIII.

Tabela 4

Wskaźnik komunikatywności podręczników dla klasy VIII

Klasa VIII	I według B. Sigurda = 37 I polskich podręczników = 38,51		
	L_m		L_o I
Ta ziemia od innych...	2616 : 200 = 13,08	+	347 : 20 = 17,35 30,43
Biologia	2564 : 200 = 12,82	+	414 : 20 = 20,7 33,52
Matematyka	3095 : 200 = 15,48	+	399 : 20 = 19,95 35,43
Język ojczysty	3045 : 200 = 15,23	+	421 : 20 = 21,05 36,28
Wychowanie muzyczne	3067 : 200 = 15,34	+	468 : 20 = 23,4 38,74
Geografia	3136 : 200 = 15,68	+	473 : 20 = 23,65 39,33
Chemia	2704 : 200 = 13,52	+	535 : 20 = 26,75 40,27
Fizyka	2652 : 200 = 13,26	+	542 : 20 = 27,1 40,36
Wiadomości o sztuce	3615 : 200 = 18,08	+	458 : 20 = 22,9 40,98
Przysposob. obronne	3393 : 200 = 16,97	+	502 : 20 = 25,1 42,07
Historia	3591 : 200 = 17,96	+	566 : 20 = 28,3 46,26

Z danych zawartych w tabeli 4 widać wyraźnie duże dysproporcje wskaźników czytelności podręczników dla klasy VIII. Wydaje się, że podręcznik do historii /indeks czytelności = 46,26/ dla ucznia klasy ósmej jest zupełnie nieczytelny, zbliżony do ustalonej przez B. Sigurda granicy 50, która "czyni tekst trudno zrozumiałym"⁵. Wywiady z nauczycielami historii potwierdzają tę opinię. Na podobną cechę wskazuje indeks komunikatywności podręcznika przysposobienia obronnego /I = 42,07/. Z kolei książki do literatury /I = 30,43/, biologii /I = 33,52/ utrzymują się na poziomie klas piątej, szóstej i nie wpływają na kształcenie językowe uczniów. Tylko nowy podręcznik gramatyki języka polskiego /wydany po raz pierwszy w roku 1979/ odpowiada skali B. Sigurda.

Wskaźnik czytelności podręczników odpowiadałby opanowaniu biernego języka ucznia. Ciekawe będzie porównanie go ze wskaźnikiem komunikatywności tekstów uczniowskich w wypowiedziach pisemnych i ustnych, czyli poziomu języka czynnego. W celu przedstawienia rozwoju słownictwa czynnego wybrano, podobnie jak dla ukazania czytelności podręczników, wskaźnik C.H. Björnssona i prześledzono odpowiadające mu wartości liczbowe oraz jakościowe. Badane teksty języka pisanego stanowią identyczne co do wielkości próby dla klas I, IV i VIII. Każda obejmuje 200 zdań wybranych losowo z tekstów ciągłych uczniów tych klas - stanowi to L_m oraz przeciętną liczbę wyrazów o długości większej niż 8 liter przypadających na 100 wyrazów tekstu, obliczoną na podstawie próby obejmującej 2000 wyrazów - jest to L_o . Wskaźnik skomplikowania struktury syntaktycznej dla języka pisanego uczniów przedstawia tabela 5.

Z uzyskanych danych /tabela 5/ widać, jak wzrasta ten wskaźnik w ciągu lat nauki szkolnej. Bogacenie ilościowe słownika ucznia odpowiada bogaceniu się jakościowemu. Powiększanie się ilości wyrazów dłuższych niż ośmioliterowe niesie również ich komplikację fonologiczną, fleksyjną, słowotwórczą i semantyczną. Np. w klasie I spotykamy wśród

Tabela 5

Wskaźnik komunikatywności języka pisanego

Klasa	L_m		L_o	I
I	889 : 200 = 4,45	+	131 : 20 = 6,55	11
IV	1431 : 200 = 7,16	+	293 : 20 = 14,65	21,81
VIII	2104 : 200 = 10,52	+	368 : 20 = 18,4	28,92

131 wyrazów dłuższych 55 trzysylabowych, 62 czterosylabowe, 10 wyrazów pięciosylabowych i tylko 1 sześciosylabowy. W klasie IV na 293 wyrazy dłuższe trzy- i czterosylabowych mamy 235, zaś pięcio- i sześciosylabowych jest 46. W klasie VIII na 368 wyrazów dłuższych jest 292 trzy- i czterosylabowych, 59 pięcio- i sześciosylabowych, a także 2 wyrazy siedmiosylabowe /zainteresowała, zakwaterowaliśmy/ i 1 wyraz dziewięciosylabowy /ucharakteryzowaliśmy/.

Interesująca jest również inna cecha fonologiczna - występowanie grup spółgłoskowych nagłosowych, śródgłosowych i wygłosowych. Zauważono tu znaczną, postępującą komplikację tych struktur. Sklasyfikowano grupy spółgłoskowe występujące w nagłosie omawianych wyżej wyrazów - dłuższych niż ośmioliterowe. W nagłosie 19 spośród 131 wyrazów badanych w klasie I występują grupy dwuspółgłoskowe /stanowi to 14,5%/ i tylko 1 grupa trzyspółgłoskowa /0,8%/. W klasie IV wśród 293 wyrazów spotykamy 56 z nagłosem dwuspółgłoskowym /stanowią one 19,1 %/ i 13 wyrazów z trzema spółgłoskami w nagłosie - jest to 4,4 %. W VIII klasie na 368 wyrazów 97 /26,4%/ posiada nagłos dwuspółgłoskowy i 15 nagłos trzyspółgłoskowy /4,1%/. Istniejące w nagłosie wyrazów polskich grupy czterospółgłoskowe w badanych próbach nie wystąpiły. Spośród 246 grup nagłosowych dwuspółgłoskowych wymienianych przez M. Bargiełównę i J. Kuryłowicza⁶, w badanych wyrazach z wypowiedzi

pisemnych wystąpiło ogółem 50 /z tego w klasie I - 12, w IV - 24, w VIII - 32/. Najliczniejszymi okazały się grupy: "prz" /z frekwencją 51; w tym w klasie I - 7, IV - 16, VIII - 28/, np. przechytryłem, przejazdu, przeszkodziła, "sp" /z frekwencją 12; w tym w klasie I - 1, IV - 6, VIII - 5/ np. spełniają, spowodował, spustoszenie i "zn" /z frekwencją 10 - tylko w klasie VIII/, np. znaczenie, znajomość, znaleziony. Z jednowyrazową frekwencją wystąpiło 25 grup dwuspółgłoskowych /w klasie I - 4: "bł" błyskawica, "gr" Grunwaldem, "trz" trzęsienia, "śp" śpiewaczka; w klasie IV - 7: "chr" Chrobrego, "chrz" chrześcijaństwo, "sch" schodowej, "szk" szkolnego, "śr" średniowieczna, "tł" tłuczonej, "zr" zrozumiał; w klasie VIII - 14: "dł" długopisu, "dw" dwukrotnej, "pł" płaczących, "szł" szlachetny, "tw" twórczości, "wdzi" wdzięczny, "wn" wnioskować, "wcz" wcześniej, "wz" wzbudziłoby, "zdz" zdziwiony, "zg" zgorszony, "zł" złodziejem, "zr" zrujnowane, "zs" zsuniecie/. Ze 170 grup trójspółgłoskowych nagłosowych wyliczonych przez M. Bargiełównę⁷ w badanych wyrazach wystąpiło 13. Największą frekwencją /4/ ma grupa "str" /strapienie, strapiona, straszliwszym, strasznie/, "skrz" - 3 /skrzyczeć, skrzydełko, skrzyżowanie/, "wsp" - 3 /wspaniałego, współczesnego, współcześni/.

Przedstawione przykłady ilustrują komplikacje fonologiczne badanych tekstów, ale obok nich występują również i inne. Użycie trzyliterowych końcówek deklinacyjnych /np. w klasie I: ćwiczeniami, zatrutego, w klasie IV - ptaszko-wi, listopadowego, rodzicami, w VIII - krępującego, posiadłościami, reflektorowi/ oraz skomplikowane formy czasownikowe od czasowników derywowanych /np. popełniłam, pociągnęła, nabraliśmy, przeprowadzimy, spróbowaliśmy/ dowodzą występowania komplikacji fleksyjnych i słowotwórczych. Struktury semantyczne reprezentowane są przez liczne zapożyczenia, /np. w klasie I - telewizja, matematyka; w klasie IV - makulatura, uniwersytet; w klasie VIII - barokosmiczny, satysfakcja/

i liczne abstrakta /np. w klasie I - niebezpieczeństwa, cierpienie; w klasie IV - odpowiedzialność, przerażenie; w klasie VIII - zapamiętanie, zniecierpliwienie/. Udział tych struktur semantycznych w tekstach pisanych uczniów wzrasta w kolejnych klasach.

O rozwoju języka uczniów świadczą także komplikacje składniowe. W klasie I obok zdań pojedynczych nierozwiniętych i rozwiniętych, np. Upływa czas. Listonosz ma w torbie listy z adresami., pojawiają się nieliczne wypowiedzenia dwukrotnie złożone współrzędne, np. Pani wyznaczyła dyżurnych, czyli kazała sprzątać klasę. W klasie IV często występują obok wymienionych wyżej wypowiedzenia dwukrotnie złożone podrzędne, np. Kiedy mama wróciła z miasta, w pokoju był już porządek. Finka powiedziała, że Kay jest u królowej Śniegu.

W tekstach klasy VIII z łatwością można znaleźć wszystkie rodzaje wypowiedzeń, np.:

- równoważnik zdania: Uwaga !
- wypowiedzenie pojedyncze nierozwinięte: Chory pojękiwał.
- wypowiedzenie pojedyncze rozwinięte: W określonych sprawach i często drażliwych każdy człowiek musi mieć swoje zdanie.
- wypowiedzenie dwukrotnie złożone współrzędnie: Stanowimy klasę VIII szkoły podstawowej i uchodzimy za dość zdolny zespół.
- wypowiedzenie dwukrotnie złożone podrzędnie: Zapach kwiatów był tam tak silny, że mógł doprowadzić do zawrotu głowy.
- wypowiedzenie złożone z imiesłowowym równoważnikiem zdania: Czytając książki i oglądając filmy, często spotykamy się z tematyką wojenną.
- wypowiedzenie wielokrotnie złożone: Wszyscy gorączkowo powtarzali i przypominali sobie wiadomości, bo przecież za chwilę mieli zasiąść do pisania klasówki z gam durowych

i musieli popisać się na lekcji wychowania muzycznego znajomością całego materiału.

Wskaźnik skomplikowania struktury syntaktycznej tekstów uczniowskich w wypowiedziach pisemnych porównano z danymi zaczerpniętymi z artykułu M. Zarębinsy⁸ dla języka mówionego, rozpatrywanego w dwu wersjach - swobodnej /pozaszkolnej/ i szkolnej /lekcyjnej/. Dane przedstawia tabela 6.

Tabela 6

Wskaźnik komunikatywności języka pisanego i mówionego

Klasa	Wskaźnik skomplikowania struktury syntaktycznej	
	w wypowiedziach pisemnych	w wypowiedziach ustnych
I	11	14,82
IV	21,81	17,96
VIII	28,92	23,88

Z danych zawartych w tabeli 6 widać wyraźnie wzrost omawianego wskaźnika w ciągu lat nauki szkolnej. W klasie I wypowiedzi ustne przewyższają pisemne, ale ze względu na słabo jeszcze na tym poziomie opanowaną technikę pisania jest to zrozumiałe. W klasach IV i VIII wskaźnik czytelności tekstów pisanych przewyższa także dla tekstów mówionych uczniów. W zasadzie widać więc rozwój słownictwa uczniów od klasy pierwszej do ósmej, przy czym wzrastanie wskaźnika dla tekstu podręcznika odpowiada wzrostowi tegoż dla wypowiedzi uczniowskich.

Szczegółowe dane przedstawia tabela 7.

Dane przedstawione w tabeli 7 dowodzą, że wzrastanie wskaźnika komunikatywności dla tekstu podręcznika odpowiada wzrostowi tegoż dla wypowiedzi uczniowskich. Następuje nie tylko zwiększenie liczby, ale przede wszystkim komplikacja struktur fonologicznych, fleksyjnych, słowotwórczych, semantycznych, składniowych. Zastosowany w badaniach indeks

czytelności przytoczony przez B. Sigurda okazał się dobrym narzędziem diagnostycznym dla oceny rozwoju systemu słowni-
kowego w szkole.

Tabela 7

Wskaźnik komunikatywności w szkole

Klasa	Skala B.Sigurda	Podręczniki	Wypowiedzi pisemne	Wypowiedzi ustne
I	18	18,7	11	14,82
II	22	-	-	-
III	26	-	-	-
IV	29	27,34	21,81	17,96
V	31	-	-	-
VI	33	-	-	-
VII	35	-	-	-
VIII	37	38,51	28,92	23,88

WNIOSKI

1. Wskaźnik komunikatywności /czytelności/ daje możliwość oceny przydatności podręczników.

2. Wskaźnik komunikatywności podręczników jest zawsze wyższy od wskaźnika komunikatywności tekstów uczniowskich, ponieważ odpowiada stopniowi opanowania biernego języka uczenia /systemu językowego/, a nie czynnego, który jest widoczny w wypowiedziach uczniowskich, zarówno pisemnych jak i us-
tnych.

3. Wskaźnik czytelności tekstów pisanych przewyższa także dla tekstów mówionych uczniów /z wyjątkiem klasy początkowej/.

4. Wzrastanie wskaźnika dla tekstu podręcznika odpowiada wzrostowi tegoż dla wypowiedzi uczniowskich.

PRZYPISY

1. Artykuł ten jest rozszerzoną wersją referatu wygłoszonego 14 IV 1980 r. na konferencji metodycznej "Z teorii i praktyki nauczania literatury i języka ojczystego" zorganizowanej przez Uniwersytet Łódzki.
2. M. Zarębina, Rola szkoły w rozwoju języka /słownika/ młodzieży. "Socjolingwistyka 1". Polityka językowa, Katowice 1977. Prace naukowe UŚ nr 166, s. 107.
3. B. Sigurd, Struktura języka. Zagadnienia i metody językoznawstwa współczesnego, z oryg. szwedzkiego przełożył Z. Wawrzyniak, Warszawa 1975, s. 158.
4. Por. M. Zarębina. op. cit., s. 106.
5. B. Sigurd, op. cit., s. 158.
6. M. Bargielówna, Grupy fonemów spółgłoskowych współczesnej polszczyzny kulturalnej. BPTJ X /1950/ s. 14.; J. Kuryłowicz: Uwagi o polskich grupach spółgłoskowych. BPTJ XI /1952/ s. 55.
7. M. Bargielówna, op. cit., s. 16.
8. M. Zarębina, op. cit., s. 107.